

DEHA BİLMECESİ

*Büyük debalar nereden geliyor?
Bugün neden bir Picasso,
Freud, Einstein yok?*

Dehanın, zeki, akıllı olmakla bir ilgisi yok. Hele testlerde 100 tutturmanın ya da 10 yaşına gelmeden 6 dili ana dili gibi konuşmanın, deha ile hiçbir ilgisi yok. Deha, bilinmezliği, romantikliği, anlaşmazlığı içeriyor.

Bilim adamları, mistik dehayı bir sürü istatistik yığınıyla açıklamaya kalkıştılar. Ne yazık ki, 18. yüzyıl Shakespeare sonelerindeki tutku, data yığınlarıyla açıklanamadı.

Tarihin büyük düşünürlerinin yüzlercesinin analiziyle bu bilim adamları, Darwinleri, Mozartları, Titianları, Napolyonları karakterize eden, düşünce stillerinin, kişiliklerinin, huylarının ne olduğunu didik didik edeler. Amaçları, sıradan ölümlülere daha yaratıcı olmaları için yardım etmek; okullara, yetişkinlere farklı zekanın nasıl besleneceğini öğretmektir. Fakat bütün bunlar Freud, Einstein

ya da Picasso gibi dahilerin bugün neden bulunmadığını açıklamaz.

Öyleyse, insan düşüncesinin doruğunda duran dehayı ne oluşturur? Harvard Üniversitesi'nden David Perkins, zeka ve uzmanlığın bunu ateşlediğini ama bunun yeterli olmadığını savunuyor. Sıradan bir matematikçi, büyük matematikçiler gibi yüksek bir IQ'ya sahip olabilir. Yaratıcılık, dahiler için gerekli fakat yeterli değildir. Yaratım, bütün dünyayı sarsmalı ve yeni şeyleri ortaya çıkarmalıdır. Dahiler sadece var olan sorunlara cevap bulmazlar, yenilerini ortaya çıkarırlar. Eğitim teorisyeni Howard Gardner'a göre Einstein, Freud, Picasso, Stravinsky, T.S. Eliot, Mahatma Gandhi, Martha Graham gibi modern çağın en önemli yedi dahisinin ortak noktası, "halihazırda bulunan problemlerin çözümlü"nü aşmalarıydı.

Dahi, birbiriyle ilişkisi olmayan alanlarda, sıradışı bileşimler yaparak başyapıtlar üretir.

Peki, var olan paradigmasını bırakıp, cesaret isteyen yenilerini başlattıran neydi? 'Guernica'yı yaratan, 'rölativite' teorisini ortaya atan zekada ortak olan nedir? 55 yaşındaki besteci John Corigliano, besteleme yöntemi için şöyle söylüyor: "Bir gitar konçertosunu bestelemeye başlamadan önce, benim eskiden duyduğum ve hatırladığım melodi parçalarıyla,

çocukken kulağımda kalan birkaç gitar tıngırtısıyla beslenip durur. Onu beslerim, beslerim ve herşey bilinçsiz olarak bir araya gelir."

Psikolog Dean Keith Simon-ton, bunu "ussal elementlerin permutasyonu" olarak açıklıyor. İmgeler, ani parçaları, soyut kavramlar, sesler, ritimler, kafiyeler, zeka bu elementlerin bir çoğuyla beyni doldurdu Simon-ton, dahilerin alışılmışın dışında yeni bileşimler oluşturdukları için dahi olduklarını öne sürüyor.

Bir fizik ya da şiir başyapıtında, bu düşünme elementlerini düzenlemeyi başaran nadir insanlar, aynı ortak geçmişi paylaşırlar. Sıradan düşünürlerin delice bulup kaçındıkları 'yerleşmiş geleneklere karşı çıkma', ani ve imgelerin permutasyonunu göz önüne alan dahilerce son şeklini bulur. Onlar, farklı fikirleri kaynaştıran entellektüel riskleri almaya daima hazırdırlar.

"Kabul edilmiş fikirlerin atılması, yeni fikirlerin daha ciddi bir şekilde ele alınmasını kolaylaştırabilir," diyor Fizikçi Murray Qell-Mann, proton ve nötron atomlarının, fraksiyonel elektrik yüklemelerine sahip yarı atomik 'quark'lardan oluştuğunu iddia ettiğinde, bu çok komik görünmüştü, ama haklıydı.

Bilimsel deha, birbiriyle ilişkisi olmayan alanlara duyulan ilgi ve bu alanlarla yapılan sıradışı bileşimler sonucunda oluşturulan baş yapıtlarla kendini gösterir. Fizikçi Alan Guth, monopoller ve kozmolojiyi birleştirerek,

Big Bang (büyük patlama) teorisini ortaya atar. Dehada belirsizliğe, hayal edilemeyi düşlemenin sabrına bir hoşgörü vardır; yürüyüşçülerin kırlarda başıboş dolaşmaları gibi, boş zamanlarında düşüncelerinin hüznülü patıklarını keşfederler. Entellektüel avarelik, diğerlerinin birleştirmeyi asla düşünmediği şeyleri biraraya getirir.

Sürrealist şair Ashbery, umulmayan mısraları ve kıvılcımlı imgeleri içeren şiiri için, "kelimeleri toplayıp sınıflarken, onların şimdiye değin hiç düşünmediğim bir içerikte yeni anlamlar taşıdıklarını aniden farkederim. Yazımı planlamam, ortaya çıkan şey genellikle şaşırtıcıdır. Ne düşündüğümü bulmak için yazarım."

Dehalar, çocukluğun kavramsal dünyasına dönme eğilimindedirler ve meraklı bir çocuğu betimleyen coşkulu duyarlılığı en yüksek düşüncelere uyarlama yeteneğine sahiptirler.

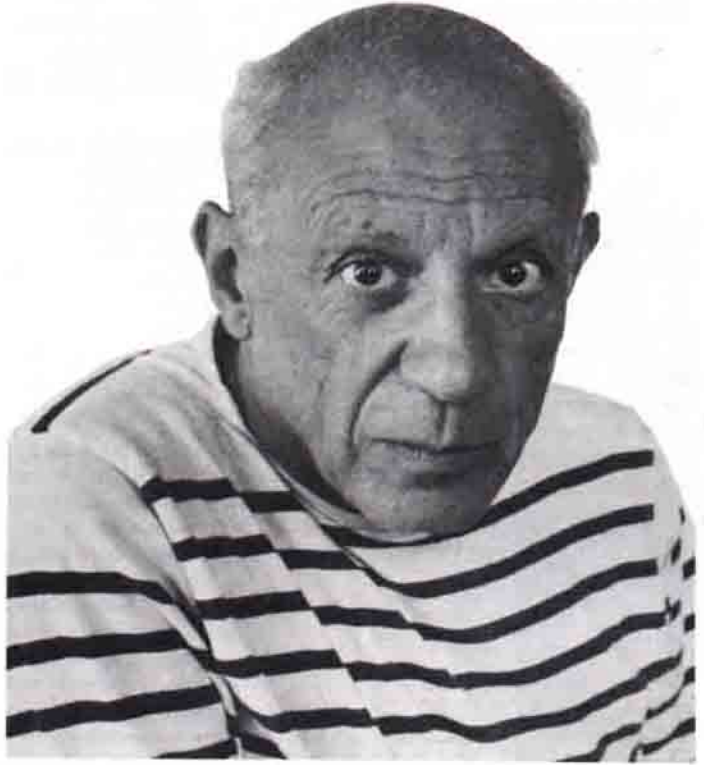
Dehanın tanımı, "olaylar arasında sıradan insanların göremediği ilişkileri kurabilme hünere" olarak yapılabilir. "Bilimi yaparken, bilim adamlarının sa-

hip olduğu imgeler metaforiktir," diyen Roald Hoffmann, 1981'de kimya dalında nobel alan organik kimyacı ve şairdir. "Yaratıcı yetenekler, ussal metafor tarafından harekete geçirilirler. Metafor, yavaş yavaş değil oç alircasına söyleme kayar. Başkasının daha önce görmediği şeyi görürsünüz." 1865'de F.A. Kekule, bir yılının kuyruğunu ısırmasını hayal ederek, yüzük benzeri benzen molekülünün biçimini sezmişti.

Dehanın tanımı, olaylar arasında sıradan insanların göremediği ilişkileri kurabilme hüneri olarak yapılabilir.

Gardner "metafor yerine, farklı yaşam biçimlerini birleştiren" bir yetenekten bahseder. Fransız besteci Olivier Messiaen, bir tonun "rengini" görebiliyordu. Picasso küçükkün dünyayı saf bir imge olarak algılıyor, sayıları desenler olarak görüyordu; miktarların sembolü olarak değil. Örneğin "iki", kıvrılmış bir güvercin kanadı, 'sifir'sa bir gözdü. Penislini bulan Aleksander Fleming, germilerle resim yaptı; bir sürü mikroorganizmayı kültüledi, herbirini farklı tonlarda taş bir tabağa boyadı

di ve bir balerin ya da bir kadın ve çocuk figürü oluncaya kadar bekledi. T.S. Eliot, konuşmayı öğrenirken, anlaşılabilir kelimelerle değil, ritimli cümlelerle konuşuyordu. Corigliano, bestelerini, yazarak ve resim yaparak hazırlıyordu. "Bir müzik parçasının yapımında, hiç müzik yoktur; tanımlamalar yazıp çizimler yapıyorum. Bazen sadece biçimler..."

daki bütünlük ve düşleri, dış karşı sığındığı kalesi olduğu kadar, aynı zamanda dış dünyanın kalelerini yıkmak için kullandığı silahtır da. Yaratıcılık, tanımlanırken bile kendini eskiye karşı biçimlendiriyor: 'Yeni' bir şeye varlık kazandırma süreci hem 'eski' olandan çıkmak hem de büyük bir olasılıkla onu yıkmak zorundadır. Buradaki 'yeni'nin gerçek bir yaratıcılık mı olduğu ise yeni bir gerçekliğe ulaşıp ulaşılmadığındadır. Bu nedenle eskiyi onaran zanaatçiler ile yeniyi yapan sanatçıları -dehaları- belki ancak yılların tumusolünden geçirip ayırdedebileceğiz.

Yaratıcılık dehanın ikizidir; yaratıcı edim başkaldırından doğar. Belki ölümsüzlük adına ölüme başkaldırı, belki uyumluluk tanısına başkaldırı; ama her yaratıcının en temel güdüsü gündelik, sıradan olana direniştir. Genellikle iç dünyasındaki imgeler ağıyla yaşayan yaratıcı dehanın başkaldırısı gürültüsüz, gösterişsiz ama bir o kadar da kesin ve direngendir. İç dünyasın-

Van Gogh'un dehası da çağında farkedilmemişti. Kardeşi Theo'ya yazdığı bir mektupta dahilerin "yaratıları olarak adlandırdığımız şeyler, gerçek dünyada görülebilir; onların gözleri gibi gözlerle, duyguları gibi duygularla yaklaşırsa insan," diyordu.

Çağdaşı Nietzsche ise 1889'da şöyle yazıyordu: "Elveda... Bana izin verileden ötesini gördüm."

Dostoyevski'nin "sinirli bir şekilde azaplar ve kaygılar içinde yazıyorum," deyişi de belki tüm dehalarda olan uçurumun ifade bulmasıydı.

Sanat ve bilim alanındaki yaratıcı dahiler, tutkulu bir şekilde çalışırlar. Elma ağacının dibinde elmanın düşmesini ya da şimşegın çakmasını bekleyerek vakit harcamazlar. Freud "esin bana gelmezse, ben onunla buluşmak için yarı yolu yürürüm," der. Bach, hasta ya da tükenmiş olsa bile, her hafta bir kantat bestelerdi. Ama bu demek değil ki her yazdıkları en iyi yapıtlarındandı; bunların yanısıra en kötülerini de ürettiler. Ama üretmeye devam ettiler.

Dahiler, yaptıkları şeyi seyerek, çocuksu bir tad alarak yaparlar. Çocuk yanları hep onlarla birliktedir. Çocukluğun kavramsal dünyasına dönme eğilimindedirler ve meraklı bir çocuğu karakterize eden her çeşit duyarlılıkla, sorunla en ileri düşünceyi birbirine bağlama yeteneğine sahiptirler. Modern dilbiliminin yaratıcısı Noam Chomsky, "her zaman, çok iyi bilindiği düşünülen fenomenleri merak ettim. Çocukların çekinmeden yaptıkları gibi, çok açık sorular sormalısınız".

Bir toplumun kültürünün genlerce kontrol edildiğini savlayan teorisiyle biyolojiyi sarsan E.O. Wilson, bir ağaç kütüğünün yarından, altında ne var diye bakmadan geçemez. "Her çocuk bir 'böcek dönemi' yaşar, benimki hala devam ediyor," diyen Wilson, 'sosyobiyo-lojik' tohum teorisini, karınca davranışını gözlemlemesine dayandırır.

Yirmisinde matematik, fizik, lirik şiir; otuzunda diğer bilim dalları, resim, müzik ve roman yazımıyla uğraşan dehada ço-

cukuluk çabuk kaybolabilir. Gardner, "gençlik ve olgunluk bileşimi dehaya en devrimci yapıtlarını verir, fakat belirli bir düşünce sistemi içinde çok fazla zaman ve deneyim, bir yenilik için uygunsuz olabilir," der. Fikirlerin ve imgelerin rastlantısal permutasyonları beyinde pekişerek, zeka öylesine organize olur ki, başıboş elementlerin akla gelmeyen yeni bileşimleri için pek az şans kalır.

Bugünün dahileri nerede? Dünya, riski göze alanlarla, yerleşik değer yargularına karşı çıkan tutkulu işçilerin eksikliğini çekiyor.

Kendi ve kendinden sonraki nesiller tarafından en parlak fizikçi olarak adlandırılan Ed Witten, birçok önemli fizikçinin kavramasının iki yıl aldığı, ken-

dince önemsiz fikirleri bir öğleden sonra üretebilse bile, eski ve yeni Ed Witten için şunları söyler: "Gençken, her sabah, şimdiye değin sahip olduğum fikirlerden çok daha iyisine sahip olacağım duygusuyla uyanırdım. Bu duyguyu kaybetmek gerçekten çok üzücü."

Bütün bu anlatılanların ötesinde dehanın tanımı beyin kendisinde yatabilir. Beynin büyüklüğünün değil ama, sinir bağlantılarının yoğunluğunun ve biçiminin dehayı açıklayabileceği düşünülebilir. Zeki insanlar, bilgi iletiminde daha karmaşık ve etkin sinir ağına sahiptirler. Bu, beyinleri fiber - optik ağa benzeyen dahilerin farklı, belirsiz düşünce, imge ve söylemleri birleştirmede neden bu kadar başarılı olduklarını açıklar. Einstein'ın beyinde bulunan oligodendroglanın (sinirsel iletimi hızlandıran yardımcı hücre), yetenekli beyinlerde bulunanların dört katı olduğu anlaşıldı. Fakat bu gelişmiş sinir iletim ağı, Einstein'ın dahililiğinin

bir nedeni miydi, yoksa sonucu muydu?

Dehadaki yaratma içgüdüsünün; uyanmayı, canlanmayı arayan bir karakterden kaynaklanabileceğini, bunun da biyolojik kökenli olabileceğini vurgulayan Gardner, bu konuda biyologların daha şanslı olduğunu söyler. Dehayı fiziksel ve entellektüel zirveler aramaya iten şeyin, beyin kimyasındaki doğuştan bir kusur olabileceği olasılığını da gündeme getirir.

"Çağımızda neden deha yoktur?" sorusu, zaman ve uzamı içeren bir sorudur. Bunun yanıtını ararken önce çağımızdan başlamalı. Gün geçmiyor ki büyük yazarlar, şairler, bilimciler gazetelerce tanıtılmasın, son on yılın 'en iyisi' herhangi bir alanda birdenbire ortaya çıkıvermesin. Bu durum bizi gerçek anlamda dehaya rastlanmadığı kadar, her geçen gün ortaya bir de-

hanın çıktığı yakınmalarıyla da yüzyüze getiriyor. Bu karışıklık içinde gerçek dehaya rastlamak kadar, rastladığını "anlayabilmek" de önem kazanıyor. Andy Warhol'un ünlü deyişiyle "artık herkes sadece onbeş dakika meşhur olacak."

Dünya, riski göze alanlarla, yerleşik değer yargılarına karşı çıkan tutkulu işçilerin eksikliği çekiyor. Bugünün dahileri nerede? Sadece Chomsky, Wilten ve onlar gibi çok az kişi, yarım yüzyıl öncesinin bilim adamlarıyla karşılaştırılabilirler. Simonton, bugünkü bilimin uzmanlaşarak bir hata yapıp yapmadığını sorgular. Fazla uzmanlık kişinin yaratıcı dehasının sonmesine yol açar.

Modern dünya kendi iç dünyasına eğilmekten çok, kendini

şoka uğratana tapındığı süreçte, Titian-vari yetenek ve büyüklük; yozluğun, edepsizliğin gölgesinde kalacaktır. Ve insanlar sıradanlığı, tekdüzeliği sanat olarak adlandırıp, sanatçının mistik dehasını reddettiği sürece, Picasso'nun ya da Miesvander Rohe'nin benzerleri olmayacaktır.

Hangi çağda olursa olsun, "deha, delideki akılla, akıldaki deliliğin biz ölümlülerin bilmediği oranlarda birleşmesinden oluşuyor." Dünyayı değiştiren de, yinelemeyip yenileyenlerin işi. Bu nedenle de yineleyenlerce anlaşılmaları için belli bir sürenin geçmesi gerekiyor.

Dertleyen: Serap Kaynar

Kaynaklar

Edgü, F. Van Gogh Yüz Yıl Sonra, 1985
May, R. Yaratma Cesareti, 1987
Mutlül, R. Yaşarken Açılan Miras, 1993
Ramo, J.C. - Rosenberg O. The Puzzle of Genius, Newsweek, Haziran 1993
Van Gogh, V. Theo'ya Mektuplar, (Çev. Pinar Küçü), 1985.